

УДК 811.161.2'373.72:81'23

**Ідеографічна група фразеологічних одиниць
“Поведінка людини”: етнопсихолінгвістичний аспект**

Грозян Н.Ф.

*РВНЗ “Кримський інженерно-педагогічний університет”,
м. Сімферополь, Україна*

У статті запропоновано етнопсихолінгвістичний підхід до дослідження фразеологічної мікросистеми “Поведінка людини”, за допомогою психологічних і лінгвістичних аналізів показано зв’язок фразеологічних одиниць з національним менталітетом.

Ключові слова: *фразеологічна одиниця, вчинок, суїцидальна поведінка, ситуація, мотивація, вузький контекст.*

Сьогодні, на думку вчених, навряд чи варто ставити перед собою програму-максимум – глобального охоплення й опису в ідеографічному аспекті фразеологічного складу мови в цілому. Доцільніше вирізняти й описувати окремі поняттєві поля, тобто йти не за принципом “згори-вниз”, а за принципом “знизу-вгору” [1, с. 16; 2, с. 62]. Виникає проблема систематизувати й описати такі фразеологічні мікросистеми, які раніше залишалися поза увагою дослідників. Тільки так уможлиблюється процес розв’язання важких, суперечливих проблем ідеографічного опису фразеологічного складу мови. За останні 20-30 років було написано ряд монографій, статей і дисертацій, у яких досліджувалися ідеографічні групи ФО на матеріалі різних мов, з’ясовувалися деякі теоретичні проблеми фразеологічної ідеографії. Варто зазначити, що перші кроки на шляху розв’язання цієї складної й багатопланової проблеми зроблено (див. праці: А.М. Емірової [3; 4], І.О. Іонової [5], О.М. Каракуці [6], С.І. Кравцової [7], Т.В. Крисенко [8], Ю.Ф. Прадіда [9; 10; 11], П.О. Редіна [12; 13], Л.М. Рязановського [14], М.Ф. Шумілова [15], Н.В. Щербакової [16] та ін. учених). Услід за Ю.Ф. Прадідом вважаємо, що істотними недоліками основних схем ідеографічної класифікації як лексичних, так і фразеологічних одиниць, недостатньо, а то і зовсім, не враховуються дані таких наукових дисциплін як філософія, психологія тощо” [2, с. 15].

Актуальність теми дослідження визначається, по-перше, посиленням в україністиці інтересу до опису окремих фразеологічних мікросистем; по-друге, потребою подальшого вивчення фразеологічних мікросистем української мови, залучаючи до аналізу деякі дані теорій, висновків інших наук і галузей лінгвістики; по-третє, підвищеним інтересом науковців до проблеми глибинних зв’язків між фразеологізмами й національним менталітетом.

Сучасна лінгвістика визначає перспективи подальшого розвитку фразеологічної ідеографії. Гуманізація мовознавства, поворот до мовної особистості як медіума

для проникнення в мову зумовили перехід традиційних та нових лінгвістичних дисциплін на якісно новий науково-пізнавальний рівень. Сьогодні спостерігається найтісніший зв'язок фразеологічної ідеографії з порівняно новою галуззю науки про мову – етнопсихолінгвістикою. Ця маргінальна лінгвістична дисципліна на межі психолінгвістики, етнолінгвістики й етнології отримує широкі перспективи в сучасному світі, коли народи намагаються визначити власне обличчя, глибше пізнавати національний дух, менталітет, культуру, мову [17]. В.І. Кононенко зазначає, що „в умовах утвердження в суспільстві української національної ідеї, коли змінюються ціннісні орієнтири і поряд із загальногуманістичним, загальноціннісним незрівнянно зростає значення національно специфічного, окремого в мові, традиціях, звичаях українців” [18, с. 5].

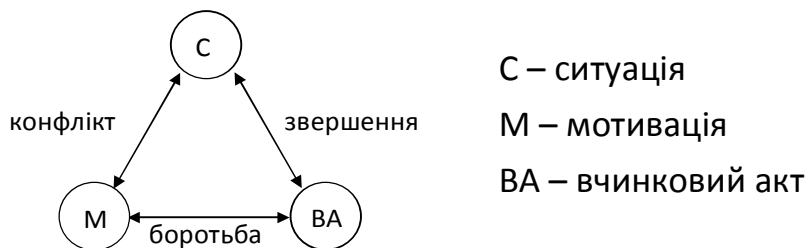
Поведінка людини – це “багаторівнева, поліфункціональна система” [19, с. 385], яка є окремою категорією, пов'язана з психічними процесами, станами та властивостями людини й досліджується не лише психологами, а й представниками інших наук. Для лінгвістів, у першу чергу, становлять інтерес мовні засоби, що використовуються на позначення поведінки людини. Однак учені неодноразово звертали увагу на недостатню вивченість цієї проблеми – відсутність схеми систематизації мовних засобів вираження поведінки людини, обмежене використання досягнень психологічної науки в галузі дослідження поведінки людини [9; 10; 11, с. 67].

Приклади переконують, що поведінка людини передається широким діапазоном фразеологічних засобів української мови. Виявлено три тематичні групи ФО (ієрархічна структура ідеографічної класифікації ФО подається за Ю.Ф. Прадідом [11, с. 40]) на позначення агресивної поведінки людини: 1) “Суїцидальна поведінка людини”, 2) “Агресивна фізична поведінка людини”, 3) “Агресивна вербальна поведінка людини”; три тематичні групи ФО на позначення просоціальної поведінки людини: 1) “Опосередкована альтруїстична”, 2) “Ситуативна альтруїстична”, 3) “Свідома ціннісна альтруїстична”; дві тематичні групи ФО на позначення девіантної поведінки людини: 1) “Злочинна поведінка людини”, 2) “Кримінально не карана (непротиправна) аморальна поведінка людини” та ін. У результаті дослідження виявлено більш й менш численні тематичні групи, семантичні поля, семантичні групи й синонімічні ряди ФО.

Установлено, що серед обстежених ФО більшість має негативне оцінне значення. Загальновизнаною в сучасній лінгвістичній науці є думка, що фразеологізми покривають ті ділянки дійсності, які пов'язані з людською оцінкою реалій [1], і, з іншого боку, негативно конотовані поля завжди більші в кількісному відношенні [20]. Результати проведених досліджень дають змогу констатувати, що виявлене негативне оцінне значення ФО не завжди реалізується в здійсненому людиною вчинку чи дії, так як ФО передають як повні, так і неповні вчинкові акти (ВА). Семантика цих ФО реалізується в самих фразеологізмах або у вузьких контекстах. *Мета.* Для прикладу розглянемо тематичну групу ФО „Суїцидальна поведінка людини”.

Фразеологічний матеріал переконує, що на позначення суїцидальної поведінки людини ФО передають: 1) **повний вчинковий акт (ВА)**, 2) **неповний ВА**. При повному ВА діє закон внутрішнього визрівання вчинку (закон достатньої підстави) [дет. про це див.: 21, с. 190]. Ситуаційний конфлікт переходить у мотиваційну амбівалентність, а потім у ВА (див. Схему 1):

Схема 1. Вчинок – логічний осередок психології

Проілюструємо ці положення конкретними прикладами:

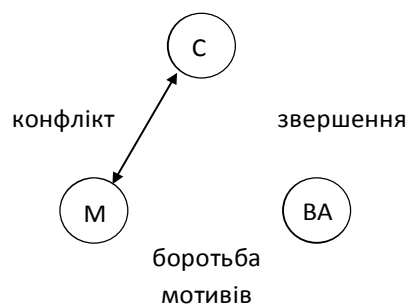
*Я поки й віку, не збагну, як Нечипір Безхлібний міг у тридцять шостому році **пустити собі кулю в скроню*** (Н. Тихий). ФО **пустити собі кулю в скроню** “застрелитися” [ФСУМ, с. 722] (Тут і далі значення ФО коментуємо за виданням: Фразеологічний словник української мови: в 2 кн. – К.: Наукова думка, 1993. – Кн. 1-2. У квадратних дужках подається скорочено назва словника, сторінка) передає, що акт самогубства звершився, практична дія вчинку відбулася, причинний ланцюг замкнувся – Нечипір Безхлібний застрелився.

*Дочко! Наталочко! – закричала мати. – Невже задумала **руки на себе накласти!***.. Та дочка не відгукувалась (С. Олійник). ФО **руки на себе накласти** “кінчати життя самогубством, заподіювати собі смерть” [ФСУМ, с. 527] передає, що ВА звершився, індивід вчинив акт самогубства;

*Про М.Є.: одержав учора листа від доктора. М.Є. **покінчив з собою** пострілом з револьвера (В. Ленін). ФО **покінчив з собою** “позбавити себе життя, вчинити самогубство” [ФСУМ, с. 666] передає, що акт самогубства звершився, причинний ланцюг замкнувся – М.Є. застрелився тощо.*

Здійснений аналіз дає підстави вважати, що повний ВА самогубства передається невеликою кількістю ФО (близько 15% від усього загалу ФО на позначення суїцидальної поведінки). 85% дослідженого фразеологічного матеріалу на позначення суїцидальної поведінки передають неповний ВА. Закон внутрішнього визрівання вчинку діє не завжди. Жодний психічний акт не здійснюється, поки остаточно не визріває його ситуаційний момент. Наявність ситуації чи ситуаційного конфлікту, що тільки переходить у мотивацію (див. Схему 2), передається ФО:

Схема 2. Зображення першого моменту вчинку

Не скакати ж мені з оцієї кручі в море! – сказав Ломицький. – Скакайте, то пойма віри, – сказала Марта Кирилівна. – Але ж я собі скручу в`язи!* крикнув Ломицький (Іван Нечуй-Левицький). ФО *собі скручу в`язи “покалічитися або вбитися; загинути” [ФСУМ, с. 822] передає наявність ВА, а вузький контекст вказує на те, що ВА неповний, а фіксується лише наявність ситуації: далі знаходиться море, якщо Ломицький ступить, то заподіє собі смерть;

Нелегко без грошей. Саме легше петлю на шию або з мосту та в воду (А. Тесленко). ФО *петлю на шию* “повіситися” [ФСУМ, с. 625] передає наявність ВА, а вузький контекст вказує на те, що ВА неповний, а фіксується лише перший момент вчинку – ситуація: неможливість існування без грошей.

Загострення ситуаційного конфлікту, виникнення колізії (**колізія** від лат. *collisio*, від *collido* – стикаюся) – зіткнення протилежних сил, інтересів, прагнень [22, с. 277] переживаються людиною як амбівалентний стан, роздвоєність, як неможливість діяти, як перешкода, котру треба ліквідувати, “очиститися” від неї. Людина має тенденцію втручатися в ситуацію, доводити її до конфліктного стану, колізії, а потім – ліквідувати цей стан (закон *драматичного перебігу почуттів*) [21, с. 191].

Чим більше загострюється ситуаційний конфлікт, тим інтенсивнішою стає емоційна реакція на нього й необхідність катарсису. У науковій літературі термін **катарсис** (від грец. р Катарсис здійснюється на основі мотиваційної сфери. Вона є продовженням розвитку ситуації, усвідомленням ситуаційних відношень. Мотивація, зрештою, лише загострює ситуаційний конфлікт, у ньому самому відшуковуються механізм і шляхи його подолання, визначаються напрям і характер зміни ситуації. Мотиваційна амбівалентність посідає тепер місце ситуаційного конфлікту. Ні ситуаційно, ні мотиваційно суперечності буття не знімаються. Вони тільки усвідомлюються. Із цього приводу дослідження психологів показують, що “завжди перед людиною залишається можливість діяти й так, й інакше. Лише *практична дія вчинку є замиканням причинового ланцюга*” [21, с. 191].

У міру розгортання мотивації в її складності, амбівалентності (роздвоєності) інколи вчинок самогубства як реальна дія затримується (див. Схему 3), і притупляється воля до його здійснення [23, с. 102-105].

Мотивація ще не втратила для свідомості людини свій амбівалентний характер:

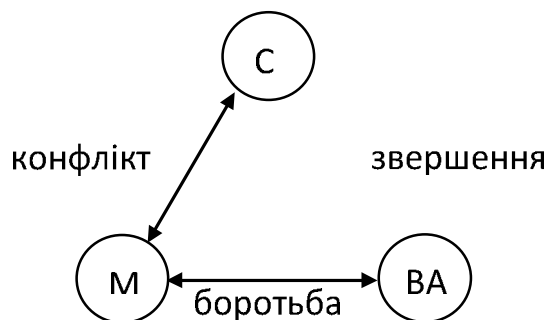

Схема 3. Зображення другого моменту вчинку

**Ідеографічна група фразеологічних одиниць
“Поведінка людини”: етнопсихолінгвістичний аспект**

*Василю... Одумайся лиш краще. Пожалій і себе, і її (Мотрю). Вона всю ніч тільки про тебе і балакала. Тебе візьмуть – вона з собою що-небудь **подіє** (Панас Мирний) (Мотря перебуває в стані пригнічуючих амбівалентних почуттів: без Василя життя – не життя);*

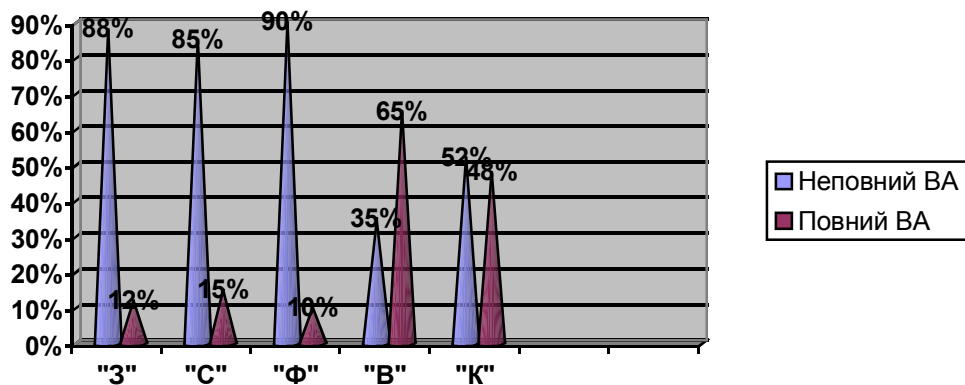
*Якби не Яковець, то, може, сама б, **жива** за ним (Петрусем) **у могилу полізла** (П. Григоренко) (може й довелося б заподіяти собі смерть, коли б не було Яківця);*

*Да, коли б от немов сталося – всі діти вимерли за одну ніч на всій землі,.. я б, мабуть, на ранок **пустив би собі кулю в голову** (А. Головка) (вчинковий акт може й звершився б, а може й ні, коли б діти на всій землі вимерли за одну ніч).*

ВА самогубства передається такими ФО: **подіє з собою** “покінчити життя самогубством” [ФСУМ, с. 659]; **жива у могилу полізла** “заподіяти собі смерть, позбавити себе життя” [ФСУМ, с. 669]; **пустив собі кулю в голову** “застрелитися” [ФСУМ, с. 722] тощо, а вузький контекст вказує на те, що ВА неповний, фіксується лише другий момент учинку – наявність мотивації.

Передача фразеологізмами повного й неповного ВА проаналізовано й у інших тематичних групах фразеологічної мікросистеми „Поведінка людини” [дет. про це див.: 24, с. 6-14].

Співвідношення між ФО, вилученими з творів української літератури з негативним оцінним значенням, і передачею цими ФО повного ВА й неповного ВА узагальнено в гістограмах 1, 2.

“З” – злочинна поведінка людини

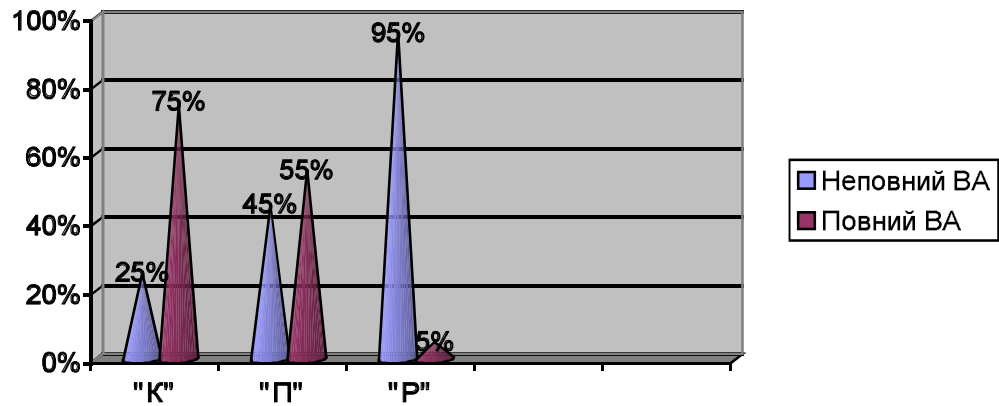
“С” – суїцидальна поведінка людини

“Ф” – фізична агресивна поведінка людини

“В” – вербальна агресивна поведінка людини

“К” – кримінально не карана (непротиправна) аморальна поведінка людини

Гістограма 1. Передача фразеологізмами повного й неповного ВА в тематичних групах ФО з негативним оцінним значенням

"К" – корисливість людини
 "П" – систематичне пияцтво людини
 "Р" – сексуальна розбещеність людини

Гістограма 2. Передача фразеологізмами повного й неповного ВА в семантичних полях ФО з негативним оцінним значенням

Висновки. Немає сумніву в тому, що у ФО відображається культурно-національний досвід і традиції народу, закріплюються певні форми людської поведінки [дет. про це див.: 25; 26; 27; 28]. У ході дослідження виявлено, що такі дії, як бити, вбивати, завдавати фізичних страждань, кінчати життя самогубством, заподіювати собі смерть не є характерною рисою українського народу. Результати аналізу підтверджують, що українському менталітетові не властива суїцидальна, фізична агресивна поведінка людини й сексуальна розбещеність людини. У фразеологічній мікросистемі „Поведінка людини” відображені риси української ментальності, що становить інтерес не тільки для мовознавців, а й для етнопсихологів, етнокulturологів.

Список літератури

1. Эмирова А. М. Русская фразеология в коммуникативно-прагматическом освещении: автореф. дис. ... д-ра филол. наук / А.М. Эмирова. – Ташкент, 1989. – 41 с.
2. Прадід Ю. Ф. Фразеологічна ідеографія (проблематика досліджень) / Ю. Ф. Прадід // НАН України, Ін-т української мови / [відп. ред. О.О. Тараненко]. – К.: Сімферополь, 1997. – 252 с.
3. Эмирова А. М. Структурные и семантические характеристики одного фразеологического поля / А. М. Эмирова // Вопросы фразеологии. – Самарканд: Изд-во Самарканд. ун-та, 1977. – Вып. XI. – С. 11-15.
4. Эмирова А. М. Фразеологическая идеография, предмет и задачи / А. М. Эмирова // Вопросы фразеологии: Сб. науч. статей. – Самарканд, 1984. – С. 64-68.

5. Ионова И. А. О лексико-грамматической квалификации субстантивных фразеологизмов со значением качественной оценки лица / И. А. Ионова // Русский язык в школе. – 1977. – № 3. – С. 82-85.
6. Каракуця О. М. Фразеологізми української мови з компонентом “душа” (структурно-семантичний, ідеографічний, лінгвокультурологічний аспекти): автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук. – Харків, 2002. – 19 с.
7. Кравцова С. І. Стилiстична характеристика фразеологічних одиниць із значенням кількості / С. І. Кравцова // Українська мова і література в школі. – 1979. – № 11. – С. 22-25.
8. Крисенко Т. В. Фразеологічні одиниці зі значенням говоріння в прагматичному аспекті (на матеріалі сучасної російської мови): автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук. – Харків, 2002. – 17 с.
9. Прадид Ю. Ф. Актуальные теоретические проблемы фразеологической идеографии / Ю. Ф. Прадид, Н.Ф. Грозян // Ономастика і апелятиви: зб. наук. праць. – Дніпропетровськ, 1998. – Вип. 4. – С. 102-105.
10. Прадид Ю. Ф. Принципы выделения лексических и фразеологических микро- и макросистем / Ю. Ф. Прадид, Н. Ф. Грозян // Материалы конф. “Принципы и методы функционально-семантического описания языка: итоги, направления, перспективы”. – М.; Симферополь, 1997. – С. 229-232.
11. Прадид Ю. Ф. Засади укладання фразеологічного словника ідеографічного типу / Ю. Ф. Прадид // Мовознавство. – 1995-1. – № 4-5. – С. 35-38.
12. Редін П. О. Семантична характеристика фразеологізмів із значенням часу / П. О. Редін // Українське мовознавство. – К.: Вища школа, 1987-1. – Вип. 14. – С. 8-14.
13. Редін П. О. Фразеологізми з просторовим значенням / П. О. Редін // Культура слова. – К.: Наукова думка, 1987-2. – Вип. 33. – С. 51-54.
14. Рязановский Л. М. Идеографические аспекты немецкой фразеологии: Темпоральная фразеология / Л. М. Рязановский. – СПб.: Изд-во Петерб. ун-та, 1997. – 200 с.
15. Шумилов Н. Ф. Фразеологические обороты со значением времени / Н. Ф. Шумилов // Русский язык в национальной школе. – 1985. – № 3. – С. 12-16.
16. Щербакова Н. В. Фразеологізми з назвами людей у лексичному наповненні: Автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук. – Харків, 2002. – 18 с.
17. Селіванова О. О. Актуальні напрями сучасної лінгвістики (аналітичний огляд) / О. О. Селіванова. – К.: Фітосоціоцентр, 1999. – 148 с.
18. Кононенко В. І. Рідне слово / В. І. Кононенко. – К.: Богдана, 2001. – 303 с.
19. Трофімов Ю.Л. Психологія: підручник / Ю.Л. Трофімов, В.В. Рибалка, П.А. Гончарук та ін. – К.: Либідь, 1999. – 558 с.
20. Ройзензон Л. И. К изучению диалектной фразеологии / Л. И. Ройзензон // Общеславянский лингвистический атлас. Материалы и исследования. – М., 1970. – С. 308-322.
21. Основи психології: Підручник / [за заг. ред. О. В. Киричука, В. А. Роменця]. – 4-те вид., стереотип. – К.: Либідь, 1999. – 632 с.
22. Словник іншомовних слів / [Уклад.: С. М. Морозов, Л. М. Шкарапута]. – К.: Наукова думка, 2000. – 662 с.
23. Ильин Е. П. Психология воли / Е. П. Ильин. – СПб: Питер, 2000. – 288 с.
24. Грозян Н. Ф. Фразеологічна мікросистема “Поведінка людини” в українській мові (ідеографічний і аксіологічний аспекти): автореф. дис. ... канд. філол. наук. – Дніпропетровськ, 2003. – 20 с.

25. Телия В. Н. Русская фразеология. Семантический, прагматический и культурологический аспект В. Н. Телия. – М.: Школа “Языки русской культуры”, 1996. – 288 с.
26. Телия В. Н. Типы языковых значений. Связанное значение слова в языке / В. Н. Телия. – М.: Наука, 1981. – 296 с.
27. Петренко В. Ф. Основы психосемантики: [учеб. пособие] / В. Ф. Петренко. – М.: Изд-во МГУ, 1997. – 400 с.
28. Сухарев В. А. Психология народов и наций / В.А Сухарев, М.В Сухарев. – Д.: Сталкер, 1997. – 400 с.

Грозян Н. Ф. Идеографическая группа фразеологических единиц «Поведение человека»: этнопсихолингвистический аспект // Ученые записки Таврического национального университета им. В.И. Вернадского. Серия «Филология. Социальные коммуникации» – 2012. – Т.25 (64). – № 1. Часть 2. 355-362.

В статье предложен этнопсихолингвистический подход к исследованию фразеологической микросистемы «Поведение человека», при помощи психологических и лингвистических анализов показана связь фразеологических единиц с национальным менталитетом.

Ключевые слова: *фразеологическая единица, поступок, суицидальное поведение, ситуация, мотивация, узкий контекст.*

Grozyan N. F. Ideographic group of phraseological units “behaviour of a person”: ethnopsyo-linguistic aspect // Uchenye zapiski Tavricheskogo Natsionalnogo Universiteta im. V.I. Vernadskogo. Series «Filology. Social communications». – 2012. – V.25 (64). – № 1. Part 2. – P. 355-362.

The ethnopsyo-linguistics approach to the search of phraseological microsystem “Behaviour of a person” is studied in the article, the connection of phraseological units with national mentality on the basis of psycho-linguistics analyses is shown.

Key words: *phraseological unit, suicidal behaviour, act, situation, motivation, narrow context.*

Поступила до редакції 29.03.2012 р.